

dr hab. Agnieszka Rypel, prof. UKW

Instytut Filologii Polskiej i Kulturoznawstwa

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Recenzja dorobku naukowego oraz rozprawy habilitacyjnej

Edukacja obywatelska w szkole. Krytyczna analiza dyskursu podręczników szkolnych

dr Violetty Kopińskiej

Informacje ogólne

Dr Violetta Kopińska jest absolwentką pedagogiki. Tytuł magistra uzyskała w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w 1997 roku na podstawie pracy dyplomowej nt. *Rozwój rysunku dziecka od 4-11 roku życia*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Wiesławy Limont. Cztery lata później (2001) w tym samym uniwersytecie Habilitantka została magistrem prawa na podstawie pracy *Zasada wolności gospodarczej w polskim systemie prawnym*, której opiekunem naukowym był prof. dr hab. Wojciech Szwajdler.

Stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki nadano jej w 2007 roku na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Promotorem dysertacji nt. *Współczesna młodzież wobec problemu wolności. Studium socjologiczno-pedagogiczne* był prof. dr hab. Aleksander Zandecki, a recenzowali ją prof. dr hab. Bogusław Śliwerski oraz prof. dr hab. Zbyszko Melosik.

Swoją pracę naukową pani dr Violetta Kopińska rozpoczęła w 2003 roku jako wykładowca w Studium Pedagogicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Po uzyskaniu tytułu doktora od roku 2007 do chwili obecnej jest zatrudniona na Wydziale Nauk Pedagogicznych tego samego uniwersytetu – początkowo jako wykładowca, a od 2010 roku jako adiunkt. Jednocześnie w latach 2009-2013 Habilitantka pracowała na stanowisku starszego wykładowcy w Instytucie Humanistycznym Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej we Włocławku.

Charakterystyka dorobku naukowego

1. Informacje ogólne

Dorobek naukowy pani dr Violetty Kopińskiej jest obszerny i różnorodny. Do uzyskania doktoratu przedstawiał się on dość skromnie – dwa artykuły w czasopismach i jeden rozdział w monografii. Ten etap działalności Habilitantki wieńczy wydana w 2008 roku monografia podoktorska pt. *Współczesna młodzież wobec problemu wolności: studium socjologiczno-pedagogiczne*. Do problematyki pracy doktorskiej nawiązuje również 5 artykułów i rozdziałów w monografiach opublikowanych już po uzyskaniu tytułu doktora. Wtedy też rozwój naukowy pani dr Violetty Kopińskiej nabrał przyspieszenia, znacznie się intensyfikując i postępując w równomiernym tempie, o czym świadczy wydanie przez nią 22 recenzowanych artykułów w czasopismach krajowych (z czego 5 we współautorstwie), 15 rozdziałów w monografiach (3 we współautorstwie) oraz 11 publikacji w innych czasopismach i monografiach (1 we współautorstwie). Habilitantka jest także redaktorką bądź współredaktorką 3 książek (*Nauczyciel we współczesnej szkole. Zmiana – zadania – rozwój*, Włocławek 2011; *Nauczyciel współczesnej szkoły. Oczekiwania – kompetencje*, Włocławek 2012; *Edukacja obywatelska. Rekonstrukcje – krytyka – interpretacje*, Włocławek 2013). We współautorstwie z Hanną Solarczyk-Szwec wydała w serii Hamburger Studentexte Didaktik Sozialwissenschaften przeznaczoną dla niemieckich studentów monografię *Bürgerbildung in Polen*. Na druk czeka kolejna książka opracowana przez Habilitantkę również wspólnie z H. Solarczyk-Szwec. Głównym osiągnięciem pani dr Violetty Kopińskiej jest jej autorska monografia pt. *Edukacja obywatelska w szkole. Krytyczna analiza dyskursu podręczników szkolnych* (2017).

Trzeba podkreślić, że wysoka jakość dorobku znajduje potwierdzenie w łącznej wartości punktowej MNiSzW – 312 punktów. Czasopisma i monografie, w których zamieszczone zostały teksty jej autorstwa mają w dużym stopniu charakter ogólnokrajowy, a zatem dorobek Habilitantki znacznie wykracza poza zasięg lokalny i tym samym posiada status ogólnopolski, co z pewnością zasługuje na wysoką ocenę. Znakomita większość publikacji opracowana jest w języku polskim, czyli języku podstawowym dla reprezentowanej przez Habilitantkę dyscypliny. Dwa artykuły zostały napisane po angielsku, a opublikowana w Hamburgu monografia – po niemiecku, co znacznie zwiększa szanse na spopularyzowanie badań dr Kopińskiej również poza granicami naszego kraju.

2. Merytoryczna ocena przedstawionego dorobku

Na kształt i jakość dorobku naukowego pani dr Violetty Kopińskiej z pewnością wpływa jej nie tylko pedagogiczne, ale i prawnicze wykształcenie, co stanowi niezmiernie rzadką kombinację, znacznie poszerzającą pola badawcze obydwu dyscyplin. Habilitantka znakomicie wyzyskuje swoją wiedzę i umiejętności prawnicze – nie tylko bardzo dobrze zna poszczególne przepisy prawne, ale również sprawnie posługuje się na ogół hermetycznym dla laika językiem prawnym, a więc językiem norm i przepisów prawnych oraz metajęzykiem prawniczym służącym do wykładni prawa. Swobodnie korzysta z prawnego instrumentarium pojęciowego, interpretując i zestawiając ze sobą teksty regulacji sytuowanych na wszystkich poziomach hierarchii aktów prawnych. Jednocześnie habilitantka jest osobą, która dobrze opanowała i zoperacjonalizowała procedury badawcze właściwe jej macierzystej dyscyplinie – pedagogice. Dzięki tym zaletom warsztatu naukowego dr V. Kopińskiej, powstają teksty wielowymiarowe, a jednocześnie rzetelne i wiarygodne.

Tematyka publikacji Habilitantki koncentruje się wokół kilku kręgów tematycznych: 1) samorządność, demokracja i partycypacja w szkole; 2) kultura prawna i edukacja prawna; 3) kompetencje społeczne i obywatelskie; 4) dyskryminacja i edukacja równościowa; 4) edukacja obywatelska w dyskursie podręcznikowym; 5) regulacje prawne związane z funkcjonowaniem różnych obszarów systemu oświatowego. Wyznaczone tu kręgi tematyczne przecinają się ze sobą w wielu miejscach. Za pojęcia, które je wiążą uznać można szeroko rozumiane prawo (w tym konkretne regulacje prawne, związane zwłaszcza z systemem oświaty), demokrację, obywatelstwo/obywatelskość, tożsamość (narodową, etniczną, płciową) oraz wartości adaptacyjne *versus* wartości emancypacyjno-krytyczne. Kolejnym spoiwem dorobku Badaczki są najważniejsze podmioty edukacji – uczniowie, nauczyciele oraz rodzice, a także gatunki charakterystyczne dla dyskursu edukacyjnego, takie jak podstawa programowa i podręcznik.

Ogólnie rzecz biorąc, tematyka prac Habilitantki jest stosunkowo jednorodna, bardzo mało można w jej tekstach znaleźć odstępstw od problemów, które ostatecznie znalazły swoje podsumowanie w rozprawie przedstawionej jako osiągnięcie uprawniające do uzyskania tytułu doktora habilitowanego. Tę dość znaczną powtarzalność wątków w dużej mierze równoważy różnorodność podejść badawczych i metod, które przyjmuje Autorka, dzięki czemu zebrany przez nią materiał ujmowany jest wieloaspektowo.

W artykułach związanych z tematyką pracy doktorskiej, a więc z samorządnością, demokratyzacją i partycypacją w szkole Habilitantka do stworzenia podstawy materiałowej

badan wykorzystała sondaż diagnostyczny. Sposób, w jaki skonstruowała anonimową ankietę umożliwił jej łączenie analizy ilościowej z analizą jakościową. Trzeba zaznaczyć, że w każdym z tekstów należących do tej grupy tematycznej Autorka zastosowała odmienną logikę i sposób interpretowania danych, np. w artykule *Demokratyczna szkoła z perspektywy toruńskich gimnazjalistów – definicje, oceny, postulaty* [2010] wykorzystała analizę pól semantycznych. Szkoda, że (zapewne ze względu na ograniczone ramy artykułu) nie przybliżyła tej metodologii, odmiennie przecież stosowanej w badaniach lingwistycznych. Nawiasem mówiąc, zebrane przez Habilitantkę uczniowskie definicje demokratycznej szkoły to interesujące przykłady konceptualizacji, które warto byłoby opracować również za pomocą narzędzi służących do analizy językowego obrazu świata. Dzięki odwołaniu się do takiego podejścia w badaniu uczniowskiego procesu tworzenia pojęcia (tu demokratycznej szkoły) na podstawie ogólnej wiedzy o świecie, można by uniknąć dość niefortunnie zastosowanego przez Autorkę sformułowania „właściwe” definicje.

Celem artykułów poświęconych krytycznej analizie podstaw programowych kształcenia ogólnego było wyodrębnienie i wartościowanie zawartych w tych dokumentach kompetencji społecznych i obywatelskich. Do jego zrealizowania pani dr V. Kopińska posłużyła się metodą przeszukiwania źródeł wtórnych, za jednostkę analizy przyjmując wymaganie szczegółowe z podstawy programowej. Do porządkowania danych wykorzystała katalog kategorii utworzonych na podstawie literatury przedmiotu, dokumentów oświatowych i politycznych oraz kodowania otwartego. Należy podkreślić, że choć prace nad badaniem podstaw programowych przebiegały w zespole (pracującym nad projektem pt. *Improving Teaching Methods for Europe*), to Habilitantka sięgnęła do wypracowanej przez tenże zespół procedury, również do realizacji swoich odrębnych celów badawczych, wykraczających poza ramy wspólnych działań (por. np. artykuł *Wartości demokratyczne w szkole. Krytyczna analiza podstaw programowych kształcenia ogólnego* [2016]). Jest to dobra praktyka badawcza pani dr Violetty Kopińskiej, która w podobny sposób odnosi się do innych wypracowanych zespołowo narzędzi (por. projekt badawczy pt. *Gender w podręcznikach*), którego instrumentarium wykorzystała z powodzeniem w interesującym artykule *Wizualna dyskryminacja ze względu na kolor skóry w podręcznikach do wiedzy o społeczeństwie* [2014]).

Kluczowym dla warsztatu naukowego pani dr V. Kopińskiej podejściem badawczym jest krytyczna analiza dyskursu. Poświęciła jej studium teoretyczne, świadczące o dobrej znajomości tego zagadnienia. Habilitantka podkreśliła w swym artykule (*Krytyczna Analiza Dyskursu – podstawowe założenia, implikacje, zastosowanie* [2016] między innymi

różnorodność procedur występujących w ramach KAD i korzyści płynące z porównania wyników uzyskanych metodami wykorzystującymi odmienne instrumentarium pojęciowe. Autorka, zgodnie zresztą ze swoimi zainteresowaniami naukowymi, skoncentrowała się na badaniach dyskursu w polskiej pedagogice. Sądzę jednak, że przywołanie przez Autorkę takich cech KAD, jak inkorporacja lingwistycznych kategorii lingwistycznych czy interdyscyplinarność, a nawet transdyscyplinarność warto byłoby podeprzeć małą wzmianką również o polskich lingwistycznych próbach stosowania KAD do analizy zjawisk dyskursu edukacyjnego, w tym takich jego gatunków, jak podręcznik czy podstawa programowa (o czym jest mi dość niezręcznie napomykać, gdyż sama jestem autorką takich opracowań). Ciekawe metodologicznie i bogate w ważne uogólnienia prace pani dr Violetty Kopińskiej zdają się doskonale potwierdzać założenie, że szukanie kontekstów i interdyscyplinarnych pól odniesienia jest/będzie ważne poznawczo tak dla lingwistów, jak i dla badaczy, którzy reprezentują nauki społeczne.

Dzięki stałemu rozwojowi warsztatu naukowego Habilitantce udaje się ten sam problem ukazać z różnych perspektyw, a kolejne teksty (choć rozproszone w różnych czasopismach i monografiach) nawzajem się uzupełniają. Jako przykład mogą posłużyć dwa artykuły koncentrujące się wokół problematyki agresji i przestępczości nieletnich. Pierwszy z tekstów – *Prawie pacyfiści, prawie bezpieczna szkoła... - kilka słów o agresji i przestępczości nieletnich w Polsce* [2009] prezentuje interpretacje danych uzyskanych ze statystyk policyjnych. Co istotne, Autorka szczegółowo i ze znanstwem objaśnia stosowane w prawie karnym pojęcia odnoszące się do młodych ludzi dopuszczających się różnych występków – np., „nieletni”, „czyn karalny”, „czyn zabroniony”. Powszechna nieznamość prawnych rozróżnień oraz możliwego do zweryfikowania stanu faktycznego łatwo może doprowadzić do ulegania manipulacji albo też przyjmowania za pewnik tezy opartej na fałszywych przesłankach lub niewłaściwej interpretacji danych, co z kolei doskonale obrazuje wydany kilka lat później tekst *Wizerunek młodzieży w dyskursie na temat przestępczości nieletnich w podręcznikach do wiedzy o społeczeństwie na poziomie ponadgimnazjalnym* [2014], w którym Habilitantka odwołała się do krytycznej analizy dyskursu.

Tym, co uznać można za najcenniejszą zaletę prac dr Violetty Kopińskiej jest obnażanie rozmaitych dysfunkcyjności, niespójności oraz fasadowości przedstawianych przez nią zjawisk społecznych i to niezależnie od przyjętych przez nią metodologii czy narzędzi badawczych. Za niezwykle ważną uznaję deklarację Habilitantki, zamieszczoną w artykule *Pozór regulacji prawnych dotyczących organów społecznych w szkole* [2013, 167]:

Chcę podkreślić, że moje analizy, uwagi i wnioski podyktowane są szczerą troską o współczesną szkołę. Wyrażam nadzieję, że uświadomienie, nazwanie oraz opisanie otaczających nas pozorów przyczyni się do zapobiegania bezkrytycznemu dryfowi po świecie pozorów.

W moim przekonaniu zacytowany fragment najlepiej charakteryzuje postawę badawczą pani dr Violetty Kopińskiej. W kolejnych etapach swej pracy naukowej Habilitantka przedstawiła między innymi takie zjawiska, jak:

- wadliwe funkcjonowanie organów społecznych w szkole: samorządu uczniowskiego, rady rodziców, rady szkoły – wprawdzie działają one zgodnie z literą prawa oświatowego (nie zawsze zresztą spójnego i jasnego proceduralnie, co rzetelnie udowodniła Habilitantka w licznych artykułach), lecz *de facto* nie mają możliwości rzeczywistej partycypacji w procesie podejmowania decyzji;
- formalne przestrzeganie w szkole prawa przy jednoczesnym braku przekonania o jego merytorycznej słuszności;
- istotne rozbieżności pomiędzy ogólnymi deklaracjami podkreślającymi znaczenie wartości demokratycznych i obywatelskich w edukacji (w tym w edukacji szkolnej i akademickiej), a konkretnymi zapisami efektów kształcenia w podstawach programowych i Krajowych Ramach Kwalifikacji;
- równoległe występowanie w aktach prawnych dotyczących oświaty oraz podręcznikach oficjalnie deklarowanego i werbalnie realizowanego dyskursu antydyskryminacyjnego z jednoczesnym wprowadzaniem niejawnych form dyskryminacji ze względu na płeć, kolor skóry czy pochodzenie narodowe lub etniczne.

Ponadto trzeba podkreślić, że wszystkie artykuły pani dr Violetty Kopińskiej charakteryzuje przemyślana, funkcjonalna i spójna kompozycja, a ich zakończenia nie ograniczają się jedynie do prostej rekapitulacji, lecz oprócz wnikliwej diagnozy stanu rzeczy zawierają własne propozycje rozwiązań omawianych problemów. Podejmowane przez Badaczkę zagadnienia sytuują się zawsze w centrum bardzo istotnych zagadnień edukacyjnych. Chcę też podkreślić, iż przeprowadzenie empirycznie ukierunkowanych analiz wymagało od Habilitantki znacznego nakładu pracy. Bardzo obszerny niejednokrotnie materiał będący podstawą badań jest dzięki rzetelności i skrupulatności pani dr V. Kopińskiej w pełni reprezentatywny oraz wystarczający do budowania całościowych wniosków.

Zamykając tę część recenzji, chciałabym zwrócić uwagę na pewne indywidualne cechy tekstów pisanych przez panią dr V. Kopińską. Być może mogą one wydawać się błahe, ale mają duże znaczenie dla tego, co nazywamy stylem naukowym – jego dojrzałość w dużym stopniu dowodzi dojrzałości badawczej autora publikacji. Nie jest moim zamiarem wytykanie błędów, chciałabym jedynie zwrócić uwagę na stosowanie przez Habilitantkę cudzysłowu – znaku, którego używanie, czy raczej nadużywanie stanowi cechę osobniczego stylu Autorki. Jak wiadomo, cudzysłowu używa się dla oznaczenia cytacji, wyrażen zastosowanych ironicznie, wprowadzania do tekstu wyrażen obcych w stylu naukowym. W zasadzie nie powinno się umieszczać w cudzysłowie wyrazów użytych przenośnie, w znaczeniu wtórnym oraz związków frazeologicznych, o ile nie pochodzą one z innego rejestru stylowego. Nieprzestrzeganie tych zasad często powoduje rozchwianie semantyczne i doprowadza do dysonansu poznawczego. Autorka umieszcza w cudzysłowie nie tylko terminy i potoczmy (choć również bardzo niekonsekwentnie), ale także składniki związków frazeologicznych właściwych dla ogólnej polszczyzny literackiej. Zbyt duże nagromadzenie cudzysłowów użytych w różnych, niejednokrotnie trudnych do zidentyfikowania funkcjach (np. trzech w jednym zadaniu, 9 w jednym akapicie) utrudnia odczytanie intencji Autorki.

3. Ocena pozostałych działań naukowych

Chciałabym również podkreślić aktywność konferencyjną pani dr Violetty Kopińskiej (Habilitantka uczestniczyła w 27 konferencjach o charakterze ogólnopolskim i zagranicznym, wygłaszając na nich 21 referatów) oraz jej udział we wspomnianych wcześniej projektach naukowych – *Gender w podręcznikach* oraz *Improving Teaching Methods for Europe*. Pełniła w nich kolejno funkcję ekspertki, a następnie asystentki koordynatorki projektu na UMK.

Habilitantka włączyła się także jako opiekun praktyk studenckich w projekt pn. *Dobra praktyka najlepszym nauczycielem* realizowany w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego w partnerstwie z Gminą Miasto Włocławek. W kolejnym unijnym projekcie pn. *Klucz do uczenia II edycja* pani dr Kopińska pełniła szereg istotnych organizacyjnie, merytorycznie i dydaktycznie funkcji.

Należy zaznaczyć, że Badaczka nawiązała aktywną i owocującą znaczącą publikacją współpracę z zagranicznymi ośrodkami – Uniwersytetem w Hamburgu oraz z niemieckim Stowarzyszeniem Zamek Trebnitz Centrum Edukacji i Spotkań, miejscem seminariów naukowych.

Do istotnej działalności naukowej należy zaliczyć prace, jakie od 2013 roku Habilitantka prowadzi w redakcji czasopisma naukowego „Przegląd Badań Edukacyjnych”.

pełniąc funkcje sekretarza czasopisma i członka komitetu redakcyjnego, jak również organizowanie lub współorganizowanie przez nią 2 konferencji naukowych i 1 seminarium naukowego. Trzeba także nadmienić, że jest ona członkinią Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego oraz Zespołu Pedagogiki Młodzieży działającego przy KNP PAN, a także zespołu roboczego „Analiza dyskursu o młodzieży”, który koordynuje dr hab. Helena Ostrowicka, prof. UKW.

Ocena rozprawy habilitacyjnej

Przedstawionej do zaopiniowania książce Habilitantki *Edukacja obywatelska w szkole. Krytyczna analiza dyskursu podręczników szkolnych* (Toruń 2017) należy się szczególna uwaga, jako że stanowi ona swoistą sumę badań prowadzonych od wielu lat oraz przemyśleń zarówno metodologicznych, jak i zorientowanych na praktykę edukacyjną. Rozprawa składa się z dwóch części, z których pierwsza ma charakter teoretyczno-opisowy, a druga analityczno-interpretacyjny. W części zatytułowanej *Teoretyczno-metodologiczne podstawy badań własnych* Autorka omawia zagadnienia stanowiące poznawczo-badawcze tło dla jej badań: społeczno-kulturowy kontekst edukacji obywatelskiej oraz perspektywy i wymiary tejże edukacji w szkole (r. I), a następnie założenia teoretyczne i procedurę badań (r. II). Na część II składają się 3 rozdziały (III-V), w których prezentowane są wyniki przeprowadzonych przez Habilitantkę badań dotyczących: koncepcji i rozumienia prawa w dyskursie podręcznikowym (r. III), partycypacji obywatelskiej w dyskursie podręczników do wiedzy o społeczeństwie (r. IV) oraz partycypacji uczniowskiej w dyskursie podręczników do wiedzy o społeczeństwie (r. V). Opracowanie uzupełniają: wprowadzenie, zakończenie, bibliografia, spis tabel i rysunków (które w moim przekonaniu powinny być raczej nazywane schematami). Mimo że książka nie zawiera streszczenia angielskiego i pozbawiona jest również indeksów, spełnia wymogi rzetelnej publikacji naukowej.

Przedmiotem badań podjętych przez dr Violetę Kopińską jest kształt edukacji obywatelskiej rekonstruowany na podstawie krytycznej analizy dyskursu ponadgimnazjalnych podręczników do wiedzy o społeczeństwie. Autorka bardzo dobrze zdaje sobie sprawę, że już w chwili ukazania się jej opracowania omawiane przez nią książki szkolne, podobnie zresztą jak podstawa programowa do przedmiotu wiedza o społeczeństwie, na skutek reformy edukacji będą miały znaczenie marginalne i już wkrótce, po ostatecznym wygaśnięciu gimnazjum przestaną obowiązywać. Niemniej jednak fakt ten w żadnym stopniu nie umniejsza znaczenia jej ustaleń, ponadto będą one stanowiły doskonałe zaplecze

metodologiczne oraz kontekst intertekstowy dla kolejnych badań nad kształtem edukacji obywatelskiej i szeroko rozumianej kultury prawnej w szkole. Ten aspekt jest szczególnie ważny dla prześledzenia przemian konstruktów poznawczych dotyczących rozumienia demokracji, prawa, obywatelstwa i partycypacji społecznej, które na mocy ustawy (a konkretnie podstawy programowej) aktualna władza pragnie przekazać młodemu pokoleniu za pośrednictwem zatwierdzanych przez tę władzę podręczników. Zdaniem dr V. Kopińskiej, szkoła może tę relację dominacji władzy jeśli nie odwrócić, to przynajmniej umożliwić działania wobec niej opozycyjne, a model adaptacyjny uzupełnić/zastąpić modelem emancypacyjno-krytycznym. Obrane przez Habilitantkę podejście badawcze wywodzące się z nurtu krytycznej analizy dyskursu, jest zatem ze wszech miar właściwe, podobnie zresztą jak dobór stosowanych przez nią metod i narzędzi.

Wybór przedmiotu badań wydaje się szczególnie ważki zarówno w kontekście kryzysu demokracji i nasilającego się braku aktywności obywatelskiej, jak i zjawiska eksplozji prawa (jurydyzacji, legalizmu) przejawiającej się we wzroście liczby regulacji prawnych oraz ich postępującym uszczegóławianiu, a także ujmowaniu w ramy procedur niemal wszystkich obszarów życia społecznego. Sformułowane przez dr V. Kopińską problemy badawcze dotyczą tak istotnych w tych uwarunkowaniach kwestii, jak ustalenie, które koncepcje demokracji i prawa, oraz które sposoby rozumienia roli obywateli w procesie podejmowania decyzji w sferze publicznej, a także modeli udziału uczniów w podejmowaniu decyzji w szkole są eksponowane i akceptowane, a które wykluczane, marginalizowane bądź zniekształcane w dyskursie podręcznikowym.

W rozdziale I *Edukacja obywatelska. Analiza kontekstualna*, Habilitantka wyjaśnia na podstawie trafnie dobranej literatury przedmiotu i interpretuje dla potrzeb własnej pracy kategorie stanowiące bezpośredni kontekst poznawczy dla jej badań. Celem Badaczki jest sformułowanie definicji edukacji obywatelskiej w kontekście demokratycznym, dlatego też przedstawia kolejno koncepcje demokracji, od przyjęcia których zależy kształt tejże edukacji (tu chciałabym zgłosić drobną uwagę na temat dosłownego tłumaczenia angielskich określeń *thin* ['chuda'] *democracy* i *thick* ['gruba'] *democracy*, przytaczanych za I. de Grootem i W. Veugelersem. O wyborze angielskich określeń zapewne w dużym stopniu zadecydowało ich brzmienie oparte na aliteracji, w polskim tłumaczeniu ten walor ginie i pozostawia wrażenie niezręczności). Następnie na ich tle sytuuje sposoby rozumienia pojęć związanych z szeroko rozumianym obywatelstwem, aby ostatecznie przedstawić wypracowane przez siebie rozumienie edukacji obywatelskiej. Za jej bardzo istotny składnik uznaje edukację prawną.

Na tym etapie Habilitanka wykazała się dobrą umiejętnością integrowania pojęć, które poddaje szczegółowemu oglądowi w dalszej części pracy.

Przedstawiając edukację obywatelską w szkole, Autorka odnosi się do podstaw programowych i podręczników jako gatunków reprezentatywnych dla dyskursu edukacyjnego. Sposób potraktowania tych gatunków, a zwłaszcza podręcznika, który jest podstawowym przedmiotem badań, wydaje się dość powierzchowny i to w całej pracy. Podręcznik to gatunek o skomplikowanej strukturze. Poszczególne elementy jego architektury (opisane między innymi przez Jolantę Nocoń w książce *Podręcznik szkolny w dyskursie dydaktycznym – tradycja i zmiana*, Opole 2009) pozostają ze sobą w rozmaitych zależnościach tak jawnych, jak ukrytych, nawzajem się dookreślają, decydują o ostatecznym wartościowaniu przedstawianych w nich treści. Sama Autorka w II części swojej pracy w kilku szczegółowych analizach podręcznikowych egzemplifikacji zwraca na ten fakt uwagę, głównie na relacje między tekstem głównym, a tekstami, w których kontekście jest on zamieszczany (notki, zadania dla uczniów). W pracy jednak ten wątek został, w moim przekonaniu, niesłusznie zmarginalizowany. Objasnienia na temat formalnych warunków dopuszczenia podręczników do druku warto byłoby wzbogacić wzmianką o tym, że na ostateczny kształt podręcznika (np. na dobór ilustracji) wpływ ma wydawca (niekiedy wbrew woli i wiedzy autorów). Na ogół nie kieruje się on ani względami merytorycznymi, ani dydaktycznymi, a fakt ten również warto brać pod uwagę, badając książki szkolne.

Rozdział II prezentuje podstawy metodologiczne badań własnych. Treści przedstawione w tym rozdziale budzą pewne wątpliwości. Mam świadomość, że każdy autor, kiedy objaśnia swoją koncepcję metodologiczną i przywołuje ustalenia innych badaczy, dokonać musi pewnej selekcji, niemniej jednak dziwi brak odwołania się, choćby w przypisie do prac Michaela Foucaulta (zwłaszcza w kontekście relacji władza – społeczeństwo, a więc także władza a edukacja formalna), czy Theuna van Dijk’a, Anny Duszak i badaczy z francuskiej szkoły dyskursu (tam, gdzie mowa o tym, że dyskurs realizuje się przez język, ale i sam język jest przez dyskurs kształtowany). Pewien niedosyt budzić może także niedostateczne zoperacjonalizowanie samego pojęcia „dyskurs”, którym Autorka posługuje się na potrzeby swojej pracy. W moim przekonaniu, czytelnikowi brakować może precyzyjnie ustrukturyzowanej siatki pojęć związanych z dyskursem, zwłaszcza że jego przyjęta przez Autorkę za Martinem Reisiglem definicja jest przecież dość ogólna (*Dyskursy w ramach tej pracy rozumiane są jako „wieloperspektywiczne semiotyczne wiązki praktyk społecznych składających się z wzajemnie powiązanych równoczesnych i sekwencyjnych działań językowych oraz innych działań semiotycznych, które konstytuują rzeczywistość społeczną i są*

przez nie konstytuowane"). Trudne do uchwycenia są relacje między dookreślonym w pracy za Basilem Bernsteinem dyskursem edukacyjnym a dyskursem podręcznikowym jako instrumentem pedagogicznym. Przy czym Autorka używa terminu „dyskurs podręcznikowy” zarówno w odniesieniu do wszystkich możliwych tekstowych realizacji gatunku „podręcznik”, jak i do konkretnych, wybranych przez nią do analizy podręczników wiedzy o społeczeństwie, jednocześnie jest to termin stosowany do tych podręczników traktowanych *en masse*, ale także jako dyskurs konkretnego, analizowanego podręcznika, wówczas jest to „dyskurs podręcznika”. Jednocześnie badając dyskurs podręczników używa terminów „dyskurs prawa”, „dyskurs prawny”, „dyskurs dotyczący prawa”, „dyskursywny obraz prawa”. Analiza semantyczna tych związków wyrazowych wskazuje, że każdy z nich dotyczy inaczej sprofilowanego rozumienia i prawa, i dyskursu. Podobnych przykładów jest w tekście książki więcej. Jako czytelniczka oczekiwałam, że w przypadku tak ogólnej i rozmytej kategorii jaką jest „dyskurs”, Autorka pomoże mi w dookreśleniu pojęciowych punktów odniesienia. Wspomnę jeszcze (a uwaga ta dotyczy również dalszych rozdziałów pracy), że doprecyzowania wymagałoby także pojęcie kontekstu oraz wymiaru dyskursu. Jak Autorka rozumie „wymiar dyskursu”, bo chyba nie tak, jak T. van Dijk? Myślę, że w miejsce tej kategorii, lepiej byłoby używać określenia „obszar działania społecznego”, które zaproponowała Ruth Wodak (*Dyskurs populistyczny, retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego* 2008, 190), a więc badaczka, na której metodologię powołuje się dr Violetta Kopińska.

Mimo tych zastrzeżeń uważam, że dokonana przez Autorkę konceptualizacja głównych kategorii analitycznych oraz obrana procedura badawcza są jak najbardziej właściwe, a ich funkcjonalności dowodzi dalszy ciąg pracy, w której Autorka wykorzystuje je umiejętnie i z dużą konsekwencją.

Na II część książki składają się rozdziały: *Koncepcja/e i rozumienie prawa w dyskursie podręcznikowym*, *Partycypacja obywatelska w dyskursie podręczników do wiedzy o społeczeństwie*, *Partycypacja obywatelska w dyskursie podręczników do wiedzy o społeczeństwie*. Ogólne uwagi do tych rozdziałów chciałabym przedstawić łącznie ze względu na to, że kompozycja tych partii tekstu jest dość zbliżona (zwłaszcza r. IV i V). Uważam tę część przedstawionej do recenzji książki za opracowanie niezwykle wartościowe. Habilitantka wykazuje w niej dojrzałość badawczą i dobry warsztat naukowy. Podkreślić należy spójność przeprowadzanych analiz z wyłożonymi w dwóch pierwszych rozdziałach założeniami teoretycznymi i proceduralnymi. Za wielki atut pracy uważam trafnie dobrany materiał przykładowy, bez którego wywód straciłby na czytelności. Analizy materiału

przykładowego – ich merytoryczna poprawność, a także błyskotliwość – znakomicie argumentują postawione tezy i prowadzą do bardzo interesujących wniosków. Przyjęty przez Autorkę sposób tabelarycznego syntetyzowania egzemplifikacji z zastosowanymi w nich strategiami wydaje się dobry, ale ze względów technicznych nie zawsze się sprawdza. Ponadto tytuły poszczególnych rubryk wydają się w niektórych przypadkach niejasne (por. np. tab. 4.1 s. 274 i n. – co Autorka rozumie przez „wartość”, dlaczego umieszcza w niej strategię dyskursywną, choć równoległa kolumna zatytułowana jest „strategia dyskursywna/kategoria analityczna”?). Te niedogodności całkowicie równoważy jednak opisowa część analityczna, w której Habilitantka komentuje zawartość każdej z tabel. Na pochwałę zasługuje trafne budowanie i uzasadnianie modeli dyskursywnego konstruowania partycypacji obywatelskiej i uczniowskiej oraz graficzna forma ich syntetyzowania.

Zawarte w zakończeniu wnioski budują interesujący, bo niejednoznaczny, obraz edukacji obywatelskiej w polskiej szkole. Autorka daleka jest od jednoznacznych sądów i arbitralnych rozstrzygnięć, nie utożsamia bowiem wyników swoich analiz dyskursu podręczników do przedmiotu wiedza o społeczeństwie z całokształtem działań edukacyjnych prowadzonych w interesującym ją zakresie. Dostrzega nie tylko ich wymiar adaptacyjny, ale także potencjał emancypacyjno-krytyczny, a jej ustalenia otwierają kolejne pola dla dalszych badań.

3. Ocena działań organizacyjnych i popularyzatorskich.

Pani dr Violetta Kopińska wykazuje dużą aktywność organizacyjną – kierowała Zakładem Pedagogiki w PWSZ we Włocławku, dwukrotnie wchodziła w skład Rady Wydziału Nauk Pedagogicznych UMK oraz zasiadała w kilku komisjach w swej macierzystej uczelni. Niezwykle wartościowe jest łączenie jej zainteresowań naukowych z działalnością popularyzatorską w środowiskach oświatowych. Tytuły prowadzonych przez nią szkoleń, wykładów, seminariów naukowych i studiów podyplomowych potwierdzają aplikacyjny charakter prowadzonych przez nią badań. Tym samym Habilitantka nie tylko diagnozuje w swych pracach stan kultury prawnej szkoły oraz partycypacji obywatelskiej i uczniowskiej, ale także ma swój wkład w zmianę tego stanu.

Warto podkreślić, że pani dr V. Kopińska w swych działaniach popularyzatorskich wychodzi poza środowiska nauczycielskie, organizując różne formy współpracy z uczniami i to na wszystkich etapach kształcenia. Jest także opiekunką praktyk studenckich, a tematyka prowadzonych przez nią zajęć jest zbieżna z jej osiągnięciami naukowymi, co gwarantuje wysoki poziom powierzanych jej na studiach pedagogicznych przedmiotów nauczania.

Konkluzja

Dorobek dr Violetty Kopińskiej oraz jej rozprawa habilitacyjna wskazują, że jest to badaczka w pełni ukształtowana, zdolna samodzielnie podjąć wyzwania naukowe, dydaktyczne i organizacyjne. Charakteryzuje ją duża aktywność, która idzie w parze z jakością podejmowanych przez nią zadań.

Biorąc pod uwagę wartość dorobku dr V. Kopińskiej, który oceniam pozytywnie, a zwłaszcza jej rozprawy habilitacyjnej *Edukacja obywatelska w szkole. Krytyczna analiza dyskursu podręczników szkolnych*, znacznie poszerzającej wiedzę o istocie społeczeństwa obywatelskiego i jego przemianach oraz będącej przekonującym świadectwem dobrego rzemiosła naukowo-badawczego, z pełnym przekonaniem wnioskuję do Wysokiej Rady Wydziału Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika o dopuszczenie pani dr Violetty Kopińskiej do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego.

Andrzej Rypel

Bydgoszcz, 31 sierpnia 2017 roku